

Mikael Skillmark, universitetslektor i socialt arbete

Mikael.skillmark@ju.se

Hälsohögskolan i Jönköping

Slutrapport för projektet *Barns delaktighet i problemformuleringen vid kontakt med socialtjänstens öppenvård*

Bakgrund och syfte

Insatser från socialtjänstens öppenvård kan antingen ges efter social utredning och biståndsprövning eller som service som tillhandahålls utan föregående myndighetsbeslut (Börjeson, 2021). Att ge insatser som service bygger på idéer om ökad tillgänglighet, förebyggande ambitioner och att brukare ska göras delaktiga och ha ett inflytande i relationen med de institutioner som utgör samhällets hjälpapparat (Börjeson, 2021; Forkby & Larsson, 2007; Markström, 2009). Att tillhandahålla serviceinsatser kan även ses som ett försök att separera den administrativa och kontrollerande delen av socialtjänstens arbete med brukare från den stödjande och behandlande delen (jfr Billquist, 1999; O'Leary et al., 2013; Van Nijnatten et al., 2001). Problem med en sådan separering kan vara att medborgarna blir "halv-klienter" och därmed heller inte har några rättigheter (Billquist, 1999) och att personal har mindre kunskap om de brukare de kommer att möta (Östberg, 2015). Att söka minimera socialtjänstens kontrollerande funktion kan också innebära att brukares rätt till skydd hamnar i skymundan.

Forskning visar att barn och deras föräldrar betraktar det som en fördel att erhålla insatser från socialtjänsten som service (Markström, 2009) och vissa brukare uttrycker att de hade valt bort att själva söka samhällets stöd om inte möjligheten till service fanns (Börjeson, 2017). Från 1990-talet och framåt har det skett en expansion av socialtjänstens öppenvård (Ahlgren, 2014) och en betydande del av insatserna ges nu som service (Sjöblom & Wiklund, 2019).

I de fall barns situation har utretts och bistånd beviljats ska deras skyddsbehov ha synliggjorts och resultatet av insatsen förväntas följas upp och dokumenteras regelbundet. En sådan kontrollerande praktik återfinns inte för service, dvs i de fall då brukare blir hänvisade till, rekommenderade att uppsöka eller själva kontakter öppenvården för råd och stöd (Heimer, Näsman & Palme, 2017a, b). Heimer, Näsman och Palme problematiserar att insatser ges utan föregående utredning då det visat sig innebära en risk att barns skyddsbehov tonas ned och föräldrarnas problemformulering får företräde. Forskarna menar att barnets skyddsbehov bäst tillgodoses när barnet görs delaktig i problemformuleringen och att detta sker tidigt i processen. Då föräldrar vanligen är drivande i att söka stöd via serviceinsatser behöver denna risk särskilt beaktas i ärenden som påbörjas som service.

Det fordras därför av de som arbetar med att ge service till barn och deras föräldrar att säkerställa att barn görs delaktiga i problemformuleringen för att därigenom kunna bedöma om serviceinsatser är tillräckliga eller om det finns skäl att byta princip för insats. Tidigare forskning har också visat att professionella strategier i familjestödjande samtal är avgörande för att möjliggöra att barnet kommer till tals (Cederborg, 1997; Bülow, Persson Thunqvist & Cedersund, 2019). Forkby och Larsson (2007) poängterar att det ligger ett stort ansvar hos personal att säkerställa att barn inte far illa när den insatstyp som nyttjas är service. Kunskap om hur personal bedömer var gränserna för service går är emellertid alltfjänt begränsad.

Syfte

Projektet har som syfte att analysera hur personal inom socialtjänstens öppenvård hanterar serviceinsatsers villkor och gränser i möten med barn och deras familjer. Genom en tvärvetenskaplig ansats analyseras de resonemang och de argument som ligger bakom hur personalen förstår, bedömer och hanterar möjligheten att med serviceinsatser tillgodose barn och deras familjers behov och önskemål, särskilt med fokus på barns möjlighet att ge sin bild av problemet.

Metod

Projektet har baserats på tre typer av data; (a) videoinspelat förstagångssamtal med en hjälpsökande förälder inom ramen för service, (b) videoinspelad session då personal och forskare tillsammans tittade på inspelningen med den hjälpsökande föräldern och där personalen redogör för sina överväganden samt (c) intervjuer (fokusgrupper och två enskilda intervjuer) med personal inom socialtjänstens öppenvård och som arbetar med serviceinsatser. Tillsammans är inspelningarna 749 minuter.

Initialt var intentionen att spela in 8 förstagångssamtal mellan personal som arbetar med servicesamtal och de barn och föräldrar som sökt stöd (1 samtal spelades in). Då det visade sig vara svårt (primärt på grund av situationen med spridningen av Covid-19) att rekrytera ytterligare deltagare för videoinspelning av förstagångssamtal genomfördes därtill fem fokusgrupper med personal, samt två individuella intervjuer, och där serviceinsatser villkor och gränser utforskades liksom resonemang och förklaringar till barns (icke)delaktighet i problemformuleringen. Fokusgrupperna bestod av personal som arbetar tillsammans. 18 yrkesföreträdare (socionomer, socialpedagoger, behandlingsassistenter och fritidspedagoger, de flesta med lång erfarenhet och flera vidareutbildningar) från sex olika kommuner, och 1 klient har deltagit i forskningen (en ensamstående mamma).

Datainsamling har skett i verksamheternas lokaler. Som stöd för intervjuer och fokusgrupper har intervjuguide och vinjett använts. Vinjetten konstruerades för att återspegla ett förhållandevist typiskt "service-ärende". Innan vinjetten nyttjades ombads personer med erfarenhet från socialtjänstens öppenvård (och som ej deltog som respondenter) att bedöma rimligheten i att vinjetten speglar en

situation som kan uppstå och där service kan bli aktuellt. Inga förändringar i vinjetten gjordes efter dessa genomläsningar. Varje fokusgrupp inleddes med att vinjetten lästes upp.

Vinjett:

Emma ringer till råd och service-enheten för att tala om sin son. En kurator har rekommenderat henne att ringa. Hon berättar att sonen, Adam, är 10 år och att han är hennes enda barn. Emma och Adams pappa separerade för ett par år sedan och pojken bor nu växelvis hos sina föräldrar. Separationen var på Emmas initiativ och hon vet att Adams pappa skulle vilja att de fortfarande var tillsammans och att han dessutom ogillar att hon har inlett en ny relation med en annan man. På grund av föräldrarnas arbeten krävs det i perioder en flexibilitet när det gäller hos vem utav dem Adam ska vara. Den senaste tiden upplever Emma att det har blivit jobbigare de första dagarna efter att Adam kommit tillbaka från sin pappa. Hon beskriver att han kan vara tvär och sur och skapa konflikter dom emellan. Det som oroar Emma mest just nu är att Adam kan "slänga ur sig" att han inte vill leva mer.

Samtliga deltagare i fokusgrupper bedömde att beskrivningen i vinjetten mycket väl skulle kunna vara hämtad ur verkliga livet och flertalet bedömde "ärendet" som ett förhållandevis typiskt service-ärende. Deltagarna ombads diskutera den situation och de problem som framkommer i vinjetten, hur de skulle ha agerat, vad som är viktigt att tänka på i situationen och om, och i sådana fall hur, Adam ska göras delaktig. Frågor ställdes även om andra, liknande eller annorlunda, ärenden de arbetat med där de upplevt det varit svårt att avgöra om service var en tillräcklig insats liksom vilka dilemman de själva utifrån sin erfarenhet kan identifiera med service. Deltagarna uppmanades att respondera på varandras resonemang. Moderatören ställde vid behov följdfrågor och bad deltagarna exemplifiera sina resonemang med erfarenheter de har av att arbeta med serviceinsatser.

Videoinspelade data har transkriberats. Analysarbetet har fokuserat på vilka överväganden och argument som ligger bakom de bedömningar som görs inom socialtjänstens öppenvård om princip för kontakt med barn och deras föräldrar samt vilka möjlighetsbetingelser som barn har att få sin röst hörd i problemformuleringen som sker i mötet med socialarbetare vid enheter som tillhandahåller service. I detta skede har primärt personals utsagor analyserat (dvs en individuell session där forskare och personal tillsammans tittade på videoinspelningen med den hjälpsökande mamman samt diskussioner i fokusgrupper). Fokus i analysarbetet har varit framträdande teman i materialet (se Braun & Clark, 2006).

Analytiska begrepp

För analys av data har begreppen *kategorisering*, *gränsarbete* och *diskretionärt resonerande* funnits med som utgångspunkt. Personal inom öppenvården ägnar sig åt såväl *kategoriseringsarbete* som *gränsarbete* när de har att ta ställning till

om personer de möter är lämpliga eller olämpliga att stödja inom ramen för serviceinsatser (Mäkitalo, 2014; Slembrouck & Hall, 2014). Att kategorisera klienter är en allestädes närvarande aktivitet i människobehandlande organisationer och aktiviteten påverkar vilka åtgärder som erbjuds (Loseke, 2003; Prottas, 1979). Kategoriseras exempelvis de svårigheter som en familj erfar som alltför komplexa och i behov av mer specialiserade insatser kan familjen exkluderas från öppenvårdens verksamhet, exempelvis genom att de blir hänvisade till Barn- och ungdomspsykiatri. På så sätt bidrar de kategoriseringar som görs till att gränser upprättas. Gränсарbete handlar om att förhandla om och hantera ansvar och jurisdiktion (Slembrouck & Hall, 2014). Gränser är nödvändiga för organisationer och de reproduceras i interaktion. Detta innebär att gränser inte är givna utan snarare att de "görs" av organisatoriska medlemmar, bland annat i möten med brukare (Hernes, 2004). Här spelar yrkesutövarens diskretionära resonerande roll, dvs hur de kommer fram till och rättfärdigar sina slutsatser och val av handlingar. Ett sådant resonande är särskilt viktigt när handlingsregler är vaga (Molander, 2016; Skillmark, 2017).

Forskningen är godkänd av etikprövningsmyndigheten (Dnr 2020–01616 samt Dnr 2021–03215).

Resultatsammanfattning

I detta avsnitt redogörs först för hur kategorisering av ett ärende förhandlas fram i relation till andra samhälleliga instanser. Därefter belyses hur deltagarna resonerar om serviceinsatsers gränser med särskilt fokus på hur omfattande service bedöms kunna vara. Det tredje temat belyser hur personal förklarar och resonerar kring frågor om barns delaktighet i serviceärenden.

Är det ett serviceärende?

I intervjuerna som genomförts (se redogörelse för de olika typerna av data ovan) är det behov av ständig kategorisering och gränсарbete som människobehandlande organisationer har framträdande. När personalen reflekterade över den vinjett som användes som underlag för diskussioner namngavs ett antal andra instanser som potentiellt vore bättre lämpade att stödja familjen än vad som är möjligt att göra inom ramen för service. Följande excerpt illustrerar ett sådant resonemang. Deltagaren funderade över hur hon skulle tänka om hon fick ett telefonsamtal med motsvarande information som framkom i vinjetten.

Excerpt 1

FG1-1¹: Och jag tänker det här är så här...beskrivning på ett ärende där det är en blandning av väldigt mycket olika, liksom, vad ska jag säga, insatser, nej inte insatser, men olika delar av socialtjänst på något sätt liksom, så som så...och...så det finns en hel del förhålla sig till tänker jag när man får ett sådant här samtal.

Moderator: Vad kan det vara för delar då du tänker på?

¹ Fokusgrupp 1 – deltagare 1

FG1-1: Jag tänker på, jamen, dels det här med liksom...det som faktiskt sägs det här att liksom hur orolig är man för det här slänga ur sig...alltså det han säger...jag tänker på delen till att det här finns en del av familjerätt i det, alltså det finns en del som kanske är med. Man tänker rekommendera söka vidare till BUP, jag tänker det finns en del i liksom...ja familjerätt, det finns ju en del i det där, ja men, är det så allvarligt så man tänker att man ska, att det blir en orosanmälan ...sen tänker jag också en del i det här...dynamiken i att det är två separerade föräldrar liksom, och ...delen att man har erfarenheten i att man vet att det här är väldigt svårt, att det är två världar, två olika världar som möts och som har svårt att komma ur, alltså den delen, det är en konflikt i det här som är svår liksom, och lite som du sa att det här med barnen och att leva i skilda världar och så. Sen är det också den här delen att vad är det här för barn liksom ...och hur det här barnet förhåller sig liksom, en del barn har ju lättare för det och andra barn har svårare för det här.

Det första personalen har att ta ställning till när en klient, Emma i det här fallet, söker kontakt är alltså huruvida det är lämpligt som ett serviceärende och om de problem som framkommer kan hanteras inom ramen för denna insatstyp. I citatet ovan framkommer flera, tentativa, kategoriseringar av problematiken och som tycks vara kopplade dels till vilka andra insatser och åtgärder som finns tillgängliga, dels till hur problemet ska förstås. För det första lyfts familjerätten upp som ett alternativ vilket baseras på vinjettens beskrivning av föräldrarnas möjliga konflikt. För det andra lyfts Barn och ungdomspsykiatri upp som insats, sannolikt som en följd av Adams utsaga om att han inte vill leva. För det tredje öppnas möjligheten för en orosanmälan upp. Om ärendet ska kategoriseras som ett serviceärende ska problematiken alltså inte vara för specifik eller allvarlig och där specialiserat stöd finns att få. Denna typ av grännsarbete har också identifierats i andra studier. Räsänen et al. (2022) visar till exempel i sin undersökning av familjecentraler i Finland hur personal i team-möten förhandlar om vilka klientkategorier som ryms inom ramen för familjecentralens verksamhet. Gränser framstår i deras studie som lättare att dra när andra instanser är öppna för att bistå med stöd och hjälp.

Framträdande i intervjuerna är emellertid hur svårt det uppfattas vara att ta ställning till val av insats och åtgärd endast baserat på den korta information som återfinns i vinjetten. Därför är det vanligt att initialt i ett serviceärende försöka "utforska lite vad det här handlar om" (FG1-2). Vid vissa tillfällen kan detta göras redan i ett telefonsamtal, men ofta behövs ett fysiskt möte för att kunna bilda sig en uppfattning.

Excerpt 2

FG4-1: Jag tänker att det också handlar om vem som får samtalet i luren, för vi [personalen] är lite olika. Jag är så här att jag tycker det är svårt att bilda mig en uppfattning på telefon, så jag försöker alltid, alltid säga att vi kan väl träffas en gång och prata igenom, så kan vi se om det är jag som ska fortsätta träffa dig, eller slussa vidare till annan. Jag känner att jag behöver möta personen i rummet...så det kan ju vara så här att när man suttit ett samtal och fått bena, så känner man att det här är inte service, det här är något som ska vidare till BUP eller familjerätten eller ansöka till handläggare.

I ett liknande resonemang utvecklar en deltagare hur ett fysiskt möte kan möjliggöra bättre bedömningar kring hur allvarlig problematiken är.

Excerpt 3

FG1-2: Och lättast tycker jag ju alltid är när dom kommer, man kan ta dom på telefon men jag hade gärna ja men du kom hit på ett samtal så pratar vi om det här, och ser liksom hur läget är och, men då har det nog mer handlat om att när de har beskrivit problematiken, att det antingen varit så pass allvarligt eller att det har varit...så mycket frågor eller såhär...att den har sagt och den har gjort att jag har känt att såhär, men nu skulle vi ju behöva...och då hamnar man ju lite mer i familjebehandlande, eller för att kunna lösa det här så den här är ju viktig...alltså jag kan träffa dig och jag kanske till och med har sagt det, och vi kan prata lite om det här, men jag tror att det låter lite som det du efterfrågar är ju hjälp med det här och då behöver vi ha pappa, och vi behöver, för du kan inte själv lösa det här...och att man har landat i att jo men så är det nog, ok, men ska jag be en handläggare ringa upp, eller ska vi göra en ansökan, för det låter ju mer att vi har ju familjebehandling och det är det här liksom

I excerpt 3 resonerar deltagaren kring hur kategorisering och gränsarbete går till i mötet med klienter. Om det under ett servicemöte framträder en problematik som kräver vad som i citatet framställs som familjebehandling, och där även den andra föräldern kan komma att behöva engageras, då behöver sannolikt en ansökan om bistånd göras. Här framstår alltså serviceinsatsens första session fungera som en bedömningssituation där det är viktigt att klargöra om det finns skäl att inleda utredning. Deltagarnas egna bedömningar var att de i stort klarar av denna uppgift, men att personalgruppen liksom chefen var viktiga att "bolla med" ifall osäkerhet uppstår.

Gränser för serviceinsatsers omfattning

Det fanns en variation mellan de olika kommunerna avseende hur många träffar man får ha med personer som söker stöd via service. Här fanns ett förhållandevis omfattande spann i organisationerna, mellan 3 och upp till 10 träffar. Oavsett övre gräns för antal träffar så motiverades den med att "tar det längre tid så är det inget service-ärende" (FG2-3). Samtidigt gavs uttryck för en viss tolknings- och handlingsfrihet vad gäller hur "hård" den övre gränsen egentligen var. I en av fokusgrupperna resonerade deltagarna om hur gränser för serviceinsatser omfattning kan utvidgas.

Excerpt 4

Moderator: Eller kan det var så att, det var någon som sagt, att man kan dra ut lite på det, att bedömer vi att det är ett samtal kvar då kanske det blir ett serviceärende med sex träffar²?

FG4-3: Vi kan ju få godkänt av vår chef...ett samtal till.

FG4-1: Slira...

² Vid den aktuella enheten var "taket" för serviceinsatser fem träffar.

FG4-2: Alltså jag är ingen omöjlig, så kan man säga, nej men vi måste ju anpassa oss efter situationen också. Alltså gör dom den bedömningen att det räcker med två samtal till...inledningsvis, och sen får...alltså då säger jag att nej men då kör vi såklart på det, så att vi kan slira lite, absolut.

/några rader exkluderade/

FG4-3: Ja och sen kan ju många av de här, nu tänker jag utifrån de jag, när man träffar många ungdomar dom tycker det är ganska mysigt att komma och prata, alltså så, och kanske bara...vi kanske åker och fikar, eller vi gör något alltså så, alltså så att ... och det ska ju ändå finnas något att prata om alltså något man kanske ändå försöker jobba med liksom också, så det kan ju bli, det hade blivit, vissa hade nog velat stanna för att det är trevligt och mysigt.

Moderator: Det är gött att komma och snacka?

FG4-3: Det är gött att komma och fika och snacka eller gå en promenad eller ja...så att det är ju, ja...det blir ju ändå en tydlighet från början med att nu är det dom här samtalen liksom, och hur ska vi lägga upp detta.

Resonemangen ovan pekar på åtminstone två saker. För det första att det kan ske en förhandling med chefen när det gäller serviceinsatser omfattning. I beskrivningen blir det tydligt att chefen i fråga inte, om behov identifieras, motsätter sig en utvidgning av de organisatoriska riktlinjerna utan lutar på personalens omdömen. För det andra framträder att en förhandling kan behöva ske också med klienten, i fallet ovan exemplifierat med ungdomar som får serviceinsatser. Här fungerar dock riktlinjen om max fem samtal som en strategi att dra en gräns visavi klientens önskemål. Serviceinsatsens mål och mening kan inte vara att det bara ska "vara trevligt och mysigt" som en deltagare uttryckte det. I stället kan gränsen på fem träffar bidra med "en tydlighet från början att nu är det dom här samtalen liksom".

En svårighet med att förhålla sig till gränsen för hur många träffar man kan ha som serviceinsats är när en serie av samtal slutar. Ska exempelvis en familj som återkommer med snarlika bekymmer efter ett halvår räknas som ett nytt eller ett pågående serviceärende? Här upplevdes det svårt att finna ett självklart svar, och att det är upp till var och ens eget omdöme och diskretion att bedöma i det specifika ärendet.

Ett ytterligare problem med att dra en övre gräns för omfattning på serviceärenden exemplifierades genom att det vid en serviceenhet i en kommun upptäcktes att samma familj hade vänt sig till olika personer som alla arbetade med familjestöd och sammantaget överskreds då gränsen för antal träffar som formellt skulle vara möjliga att ha som service.

Excerpt 5

FG2-1: Ibland har vi upptäckt att de [klienter] har pratat om olika saker.

FG2-2: De har gått hos både dig och mig ja.

FG2-1: Det dom sökte för hos mig, det var inte det som det handlade om sen, det handlade om.

FG2-2: Det var jätteroligt för du hade träffat dom och då handlade det om att flickan inte ville vara hos sin pappa, och flickan var så stor så hon var med ju och berättade själv om detta. Och sen kom dom till mig, och då handlade det om att flickan inte ville gå till skolan, ingenting om att hon inte ville vara hos pappa. Och till dig hade de inte sagt ett ord om att hon inte ville gå till skolan.

FG2-1: Nej

FG2-2: Och så blir det så här att men hallå det här är ju samma familj.

FG2-1: Ja (skrattar)

Moderator: Men visste ni om att?

FG2-1: Nej vi kände igen det.

FG2-2: Vi har ju [träffar] där vi handleder varandra.

FG2-1: Men herregud det känner jag ju igen, sa vi då.

Excerpt 5 illustrerar en av de svårigheter som är förenade med att erbjuda insatser på service, nämligen frånvaro av dokumentation och därmed kunskap om familjen och insatser som organisationen tillhandahåller.

Barns delaktighet i serviceärenden

Ytterligare ett tema som framträder i resultaten är hur personalen resonerar om Adams (och andra barns) delaktighet i serviceinsatser. Givet den situation som presenteras i vinjetten bedömer ingen av de deltagande att Adam bör vara med vid första mötet med serviceenheten. I stället är det mamman som kategoriseras som den primära aktören och som det initialt bör riktas uppmärksamhet åt (även pappan tas upp som potentiell kandidat vid första mötet). Ett antal olika rättfärdigande förklaringar (se Adelswärd, 1997) går att urskilja i personalens resonemang. Dessa rättfärdigande förklaringar illustrerar hur gränsarbete görs i relation till barns (icke)deltagande vid insatser som tillhandhålls som service.

Barn behöver skyddas

Ett första skäl till att inte låta Adam delta vid första tillfället är att *han behöver skyddas*. Följande excerpt är ett av flera exempel på detta.

Excerpt 6

FG3-1: Men är det inte också lite så här, första samtalet, jag tänker för att skydda Adam. Om föräldrarna bara som du säger bubblar ur sig liksom, hur blir det för honom att bara sitta där och lyssna på allting, eller jag tänker lite så med att skydda honom på något sätt.

FG3-3: Hans röst är den viktigaste rösten, men kanske inte första gången då. Eller så tar man Adam första gången, och inte föräldrarna, ett alternativ (alla deltagare skrattar).

Uttalandet från FG3-1 kan tolkas som att delaktighet vore en börda för Adam. En sådan sociokulturell bild av barn som sårbara och i behov av skydd har identifierats vid upprepade tillfällen i tidigare forskning (se exempelvis van Bijleveld, 2015; Vis, Holtan & Thomas, 2010). Också det andra uttalandet ovan, av FG3-3, stärker

bilden av att Adam, åtminstone initialt, bör skyddas genom att ej delta. Här lyfts dock en alternativ praktik fram, nämligen att det första mötet sker med Adam, utan föräldrarna. Bara det faktum att ett sådant alternativ presenteras kan betraktas som en öppning för att i högre grad premiera Adams kompetens och rätt att delta vid insatser som berör honom, emellertid är det svårt att inte tolka det skratt som följer på förslaget som att det är ett relativt långsökt alternativ.

Barn ska inte kategoriseras som problembärare

En annan förklaring till att Adam inte bör närvara vid första besöket har att göra med att det kan riskera att det *är barn som kategoriseras som problem*. I en av fokusgrupperna framkom exempelvis en erfarenhet av att föräldrar ibland kan vilja "lämna av" barnet på en slags reparation och att de vill att öppenvårdens personal ska säga till barnet i fråga att "skärpa sig".

Excerpt 7

FG4-3: Det var ju precis, han får skärpa sig pojken

FG4-1: Ja men att vi ska behandla honom...

FG4-3: Lös det här...

FG4-1: Så det kanske också är något som gjort att jag har haft den strukturen att föräldrarna först...så ...kan inte bara skicka en ungdom eller ett barn att du är bekymret här, du har problem...

För att undvika att hamna i en situation där barn blir problembärare är ett första besök med föräldern/föräldrarna enligt respondenterna i stället att föredra. På detta sätt kan personalen också undvika att hamna i en situation där barn ikläder sig ansvaret för de problem som föräldrarna, i affekt, kan uttrycka vid ett första "diagnostiserande" (se Agar, 1995) besök. En deltagare uttryckte det som att det på service "är blanka papper vi möter, därför måste vi ändå veta vad vi ger oss in på, och vad vi utsätter barnet för" (FG2-1). Innan bekymren som finns är kategoriserade kan således barn lämnas utanför.

I en utav fokusgrupperna, som också företrädde denna idé om att inte låta barn medverka vid första servicesessionen, gavs emellertid följande motberättelse och som problematiserade förfarandet att inledningsvis exkludera barns deltagande.

Excerpt 8

FG1-1: För jag insåg så här, risken är att när man är ny behandlare och träffar en förälder och inte riktigt landat i den dynamiken och föräldern kommer och beskriver barnet väldigt problematiskt, och man ger råd utifrån det, så riskera man ju att förstärka den tanken om att om att ja men det är ju Adam som äger bekymret liksom. Men jag, men jag tror, jag vet inte, vi tänker alltid såhär att barn betar sig bra om dom kan, och vad är det vi inte förstår ././ men det slog mig nu, att det kan ju bli ganska obehagligt när man inte träffar [barnet] (skrattar) alltså förstår ni vad jag, förstår du vad jag menar?

Moderator: Nej inte riktigt, när man inte?

FG1-1: Nej men om en förälder kommer på råd och service och vi rakt av ger dem det dem vill ha. Det gör vi inte alltid, nu låter jag jätteluddig känner jag, men om en förälder kommer så här om men nu handlar det om det här, mitt barn lyssnar inte på mig, går inte och lägger sig, vill ha hjälp med gränssättning. Då börjar jag alltid utforska lite andra dimensioner, för det kanske finns en ganska legitim anledning till att han inte lyssnar på sin mamma. Men hade jag bara rakt av köpt det första gången, ja men gå hem och sen gör du så här. Då är jag inte så säker på att det hade blivit bra för det här barnet. Jag menar det är den som är lite farlig när man bara träffar en och är lite varsamma med vad är det för råd och tips vi verkligen ger.

Citaten är intressanta av flera skäl. För det första illustrerar de en medvetenhet om, och en kritik mot, att se barnet som problembärare, någon som behöver gränser (jfr Heimer, Näsman & Palme, 2017a). Risken med att inte låta Adam komma till tals är att man så att säga "köper" föräldrarnas problembeskrivning och den kategorisering av barnet detta innebär. För det andra är det intressant därför att personen varken här (eller någon annanstans i fokusgruppen) för fram som alternativ att Adam faktiskt, trots det identifierade problemet, bör vara med vid den initiala problemformuleringen. I stället rättfärdigas Adams frånvaro med att det i huvudsak blir ett problem om man som behandlare är ny och därmed oerfaren. Som erfaren behandlare och med ett barnperspektiv antas i stället att man kan "utforska lite andra dimensioner" och därmed en ha en potential att kategorisera situationen på ett annat sätt.

Servicesamtal ska vara generella

Ett tredje skäl till att inte låta barn medverka vid den första problemformuleringen rör hur man betraktar karaktären på en serviceinsats och vad som är möjligt att göra inom ramen för denna typ av stöd. I en utav fokusgrupperna uttrycktes en skepticism mot att inkludera Adam i besök därför att det skulle innebära att det inte går att "prata generellt" om strategier som är viktiga för föräldrar att använda visavi sina barn. I fokusgruppen har deltagarna, precis innan excerptet tar vid, fått frågan om de hade låtit Adam delta i besöket.

Excerpt 9

FG5-1: Fast jag tänker, vi pratar ju mycket nu om att göra barns röst hört och så. Så därför ställer ju du [hänvisar till moderatorn] en fråga som får oss att tänka till lite tror jag. Men det är också att våra servicesamtal ska vara generella, och någonstans blir det mer individanpassat när barnet kommer med.

FG5-2: Med mamman kanske man kan prata mer om de här vanliga föräldrastrategierna så.

FG5-1: För det är det, det är lite det jag tänker, vi har ju både ABC och Komet som vi utbildade i och har grupper i. Och det använder vi ju i våra servicesamtal mycket. Och någonstans så är ju grunden är ju att vi tror på att ... det är föräldrarna som vi ska stärka i första hand, så att dom kan ... stärka sina barn. Så. Och någonstans där när man bjuder med barnet så känns det som att man har...man vill...gå ett steg till. så.

FG5:3: Fast det är jätteintressant för när vi jobbar med uppdrag, och så har vi ju numera bestämt att vi alltid ska ha med barnen vid ett uppstartsmöte, att det ska bli tydligt för barnen vad som händer i familjen och hur vi jobbar.

FG5-1: Och att det ska vara tydligt för oss vilka barnen är när vi jobbar med föräldrarna.

FG5-3: Och föräldrarna. Ja. Jag bara tänkte att det står ju lite emot varandra.

Excerpt 9 är intressant av flera skäl. För det första framträder en bild av serviceinsatser som primärt riktade till föräldrar, att det är föräldrarnas förmågor som i första hand ska stärkas och att det är föräldrarna som kan gynnas av "generella" strategier. För det andra väcker en av deltagarna en intressant och problematiserande bild av ett sådant resonemang, nämligen att enheten vid "uppdrag", det vill säga en insats som tillhandahålls efter utredning och biståndsbeslut, alltid inkluderar barnen eftersom "det ska bli tydligt för barnen vad som händer i familjen och hur vi jobbar". En tolkning av resonemanget att barn ej behöver delta i serviceärenden är alltså att den tydligheten för barn inte är nödvändig i sådana ärenden.

Det finns flera sätt att göra barn delaktiga på

Efter att ha resonerat om, och presenterat förklaringar till, att barn ej nödvändigtvis behöver inkluderas i serviceinsatser framkom ett par strategier för hur barnet ändå inte behöver "tappas" i arbetet med familjerna (ovan har kompetens nämnts som en viktig faktor för detta). Följande excerpt ger ett exempel på detta. Här kan, enligt respondenterna, Adam finnas med i rummet utan att fysiskt vara på plats.

Excerpt 10

FG4-2: Jag tycker ni gör en bra... ni brukar ju göra på ett bra sätt. Hur har vi med barnen i rummet?

FG4-3: Med bilder.

FG4-2: Tack...vi har ett foto.

FG4-3: Det brukar vi ju, satt senast igår här med ett barn på tavlan...vi brukar ju i service kanske inte gjort så mycket, men i behandling brukar vi ju säga att de tar med foto eller att de skickar foto åt oss och så skriver vi ut dom...

Moderator: Jättespännande, jag tänker det finns liksom olika sätt att låta...vem är det som ska vara i fokus?

FG4-3: ja precis, fokus ja...

FG4-2: För det blir något annat i rummet när mamma och pappa kommer in hit...Adam är hemma hos mormor och här står faktiskt ett foto på Adam, ett ganska så stort foto, inte bara det här lilla utan ett a4 foto liksom på Adam som är inramat, och man kan referera tillbaka, ja det är ju...

FG4-1: Det är därför, för många gånger är ju dom vuxna så upptagna om sina egna behov, konflikter, och det är så liksom...

FG4-3: Helt klart, det är som du säger, vad är fokuset...så visst kan man få in honom på det sättet, absolut...

I excerptet fungerar ett foto på Adam som ett sätt att inte tappa fokus och gå helt in i de vuxnas behov och konflikter. Det är dock viktigt att uppmärksamma att användandet av strategin inte tycks lika befast i serviceärenden som i behandling (biståndsbedömda) ärenden.

Avslutande kommentarer

De senaste decennierna har vi sett ökade krav på att öka barns delaktighet i det sociala arbetets praktik. Inte minst är Barnkonventionen, som sedan år 2020 är inkorporerad i den svenska lagstiftningen, ett exempel på detta. Samtidigt finns forskning som lyfter fram att barns delaktighet i insatser i socialt arbete leder till bättre utfall (Vis et al., 2011). Personal inom socialtjänstens öppenvård arbetar alltså under ett slags institutionellt tryck på att i högre grad göra barn delaktiga. Samtidigt finns uppfattningar, och som framträder i resultatet i denna studie, som står i strid med ett sådant mål, nämligen att det primärt är föräldrarna som ska stärkas och ges stöd utifrån idén att det i förlängningen gynnar barnen (se också Heimer & Pettersson, 2022). Om konflikten mellan olika mål uppfattas besvärande är det vanligt att man på olika sätt söker rättfärdiga sina val och handlingar för att på så sätt återställa den sociala ordningen (Adelswärd, 1997). I resultat-sammanfattningen ovan har ett antal sådana rättfärdigande förklaringar presenterats.

Resultatet har också visat hur personalen upprättar gränser för serviceinsatsers innehåll och omfattning. Intressant i detta gränsarbete är betydelsen av det första samtalet där ett utforskande och kategoriserande av problematiken genomförs. I denna första session tycks barn vara nära nog helt frånvarande. Barnets möjlighet att göra sin röst hörd och bidra med perspektiv på om service är en relevant insats, eller om exempelvis en utredning behöver inledas, är med andra ord begränsad. En sådan praktik som primärt utgår ifrån föräldrarna kan kontrasteras mot slutsatser som Heimer et al. (2017b, s. 322) dragit och som menar att det är viktigt att se barn som "the primary client, aiming at creating a partnership with the child with a view of children as bearers of rights. This inclusion is of relevance for cases of child maltreatment as well as for preventive support to families". Personal som är verksamma inom socialtjänstens öppenvård behöver fortsatt diskutera de spänningar som kan uppstå mellan olika kategoriseringar av problem, målkonflikter och vems röst som bör (och kan) ges företräde i problemformuleringen liksom de konsekvenser som följer av detta. Det faktum att personal har ett relativt omfattande handlingsutrymme talar för att sådana reflektioner bör fortgå, inte bara på lokal praktikinivå utan också på en övergripande nivå.

Under arbetet med detta forskningsprojekt har utredningen Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag (SOU 2020:47) presenterats. Det framgår att möjligheten för kommuner att tillhandahålla insatser utan föregående behovsbedömning bör tydliggöras och utvidgas. Mot bakgrund av den variationen av hur personal i kommuner beskriver hur omfattande en service-insats kan vara (liksom vad den

kan innehålla) och för vem den är aktuell, är ett sådant tydliggörande välkommet. Kategorisering och gränsarbete är nämligen kraftfulla instrument för professionella i det att de kan inkludera eller exkludera personer (Hjörne et al., 2010; Mäkitalo, 2014). Utvidgningen föreslås mot bakgrund av att såväl enskildas delaktighet som självbestämmande kommer att öka och att det förebyggande arbetet stärks. Det går dock, beaktat resultatsammanfattningen ovan, ställa sig frågan vems delaktighet och självbestämmande som möjligen kan öka med hjälp av serviceinsatser. Om det upplevda behovet av att skydda sårbara barn övertrumfar barns rätt till delaktighet finns det, som påpekats tidigare (Heimer, Näsman & Palme, 2017a), en risk att matchning mellan problem och insats inte alltid blir optimal.

Personer verksamma inom socialt arbete är många gånger en pressad arbetsgrupp. Ett stort tack riktas därför till de personer som ställt upp med sin tid och deltagit i detta projekt. Ett särskilt tack riktas också till Stiftelsen Allmänna Barnhuset för den finansiering och det stöd som möjliggjort att projektet har kunnat genomföras, trots den osäkerhet och de förändringar som pandemin förde med sig under projektiden.

Projektet har möjliggjort att vi har kunnat rikta blicken mot en tidigare relativt utforskad praktik inom socialtjänstens arbete med barn, unga och deras familjer. Vid sidan av denna slutrapport där en översiktlig resultatsammanfattning har presenterats kommer resultatet från projektet också att utvecklas och spridas i artikelform (vetenskaplig tidskrift). De metodologiska lärdomar som gjorts kommer dessutom att redovisas i ett kapitel i en kommande metodbok.

Referenser

- Adelswärd, V. (1997). Berättelser från älgpassen. Om metoder för att analysera jaktberättelsers struktur, poäng och sensmoral. I *Att studera berättelser: samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Red. Lars-Christer Hydén & Margareta Hydén, Stockholm: Liber
- Agar, M. (1985). Institutional discourse. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 5(3), 147-168.
- Billquist, L. (1999). *Rummet, mötet och ritualerna. En studie av socialbyrån, klientarbetet och klientskapet*. Ak. Avhandling. Göteborgs Universitet.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Bülow, P. H., Thunqvist Persson, D., & Cedersund, E. (2019). Sätta ord på föräldrars psykiska problem för barnens skull: Familjestöd som professionell praktik. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 26(1), 43-64.
- Börjeson, M. (2017). *Hur bör sociala insatser tillhandahållas? En studie av Linköpings kommuns arbete med servicetjänster inom socialtjänsten*. CKS rapport 2017:1
- Börjeson, M. (2021). *Framtidens socialtjänst*. Studentlitteratur.
- Cederborg, A. C. (1997). Young children's participation in family therapy talk. *American Journal of Family Therapy*, 25(1), 28-38.
- Forkby, T. och Larsson, L. (2007). *Serviceinsatser inom socialtjänsten. Perspektiv, inriktning och utsatta barns skydd*. Göteborg. FoU Väst.
- Heimer, M., Näsman, E., & Palme, J. (2017a). *Rättighetsbärare eller problembärare? Barns rätt att komma till tals och socialtjänstens insatser*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Heimer, M., Näsman, E., & Palme, J. (2017b). Vulnerable children's rights to participation, protection, and provision: The process of defining the problem in Swedish child and family welfare. *Child & Family Social Work*, 23(2), 316-323.
- Heimer, M., & Pettersson, C. (2023). The unfinished democratisation of family service systems: parental consent and children's viewpoints on receiving support in child and family welfare in Sweden. *European Journal of Social Work*, 26(2), 310-322.
- Hernes, T. (2004). Studying composite boundaries: A framework of analysis. *Human relations*, 57(1), 9-29.
- Hjörne, E., Juhila, K., & Van Nijnatten, C. (2010). Negotiating dilemmas in the practices of street-level welfare work. *International Journal of Social Welfare*, 19(3), 303-309.
- Loseke, D. (2017). *Thinking about social problems: An introduction to constructionist perspectives*. Routledge.
- Markström, A. M. (2009). *Serviceinsatser inom socialtjänstens individ-och familjeomsorg. Möjligheter och dilemman*. FoU-rapport 52:2009.
- Molander, A. (2016). *Discretion in the welfare state: Social rights and professional judgment* (Vol. 129). Taylor & Francis.

- Mäkitalo, A. (2014). Categorization. In *Analysing social work communication*. Routledge.
- O'leary, P., Tsui, M. S., & Ruch, G. (2013). The boundaries of the social work relationship revisited: Towards a connected, inclusive and dynamic conceptualisation. *British Journal of Social Work*, 43(1), 135-153.
- Prottas, J. (1979). *People-processing: The street-level bureaucrat in public service bureaucracies*. Lexington.
- Räsänen, J. M., Raitakari, S., & Juhila, K. (2022). Creating a family centre by categorising clients in a steering group meeting interaction. *Qualitative Social Work*, 14733250221147027.
- Sjöblom, Y. och Wiklund, S. (2019). Öppenvård. I I. Höjer, M. Sallnäs och Y. Höjer (red), *När samhället träder in*, 233–250. Lund. Studentlitteratur
- Skillmark, M. (2017). Riskbedömningens logiker i arbetet med mäns våld mot kvinnor. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 24(3-4).
- Slembrouck, S., & Hall, C. (2013). Boundary work. In *Analysing social work communication* (pp. 61-78). Routledge.
- Van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W., & Bunders-Aelen, J. F. (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review. *Child & family social work*, 20(2), 129-138.
- Van Nijnatten, C., Hoogsteder, M., & Suurmond, J. (2001). Communication in care and coercion: Institutional interactions between family supervisors and parents. *British journal of social work*, 31(5), 705-720.
- Vis, S. A., Holtan, A., & Thomas, N. (2012). Obstacles for child participation in care and protection cases—why Norwegian social workers find it difficult. *Child abuse review*, 21(1), 7-23.
- Östberg, F. (2015). *Insatser inom socialtjänstens öppna barn-och ungdomsvård i Botkyrka, Gotland, Haninge, Huddinge, Nacka, Nynäshamn, Salem, Södertälje, Tyresö och Värmdö*. Stockholm. Stockholms Universitet